

Тетяна Ростиславівна Літвінова

*Старша судова експертка Кропивницького відділення
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ORCID: 0009-0007-7319-1011, e-mail: litvinova1409@ukr.net

Окремі аспекти експертного психологічного дослідження відеозаписів повторних слідчих дій, проведених за участю неповнолітніх потерпілих або свідків за умов зміни своїх первинних показань

Стаття присвячена розгляду основних оціночних критеріїв та психологічних ознак визначення недостовірності інформації в умовах зміни попередніх показань неповнолітнім потерпілим або свідком при проведенні відеофіксації слідчої дії за його участю.

Ключові слова: відеозапис слідчих дій; неповнолітній; додатковий допит; недостовірні свідчення; зміна попередніх показань.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлюється тим, що головним чинником проведення відеозаписів слідчих дій за участю неповнолітнього свідка або потерпілого є збереження їх фізичного та психічного здоров'я, тому звертається увага на доцільність не проводити допит у судах неповнолітніх жертв злочинів або свідків, а відтворювати тільки записи їх показань у досудовому провадженні, із метою виключення вторинної віктимізації жертв, повторного емоційного хвилювання щодо обставин здійснення стосовно них злочину або як свідка, який опиняється у незвичних умовах, а саме при наданні своїх показань у залі суду. Додається, що допит, який відбувається під час судового засідання, як правило є повторним, після того, як допитувані вже раніше надавали свої показання по справі, тому зміст попередньої інформації може змінюватись, що ускладнює заключний процес розслідування справи поряд з проведенням додаткових слідчих дій для остаточного з'ясування всіх обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усвідомлення дитинства як особливої стадії у становленні людської особистості та її впливу на процес соціалізації та формування ідентичності молоді людини стали

фундаментом, на якому побудована система правосуддя у справах неповнолітніх. Психофізіологічні особливості неповнолітніх учасників кримінального судочинства зумовили необхідність забезпечення їх додатковими процесуальними гарантіями. Для досягнення цілей кримінально-процесуальної діяльності була розроблена особлива тактика розслідування та проведення слідчих дій у таких справах. У загальних та спеціалізованих міжнародних правових актах міститься положення про те, що діти мають право на особливий захист та допомогу [1]. Головною метою цих міжнародних актів є спонукати держави-учасниці сформувати такі національні системи законодавства, які були б максимально орієнтовані на турботу про психічне та фізичне здоров'я, благополуччя дітей, у тому числі залучених до сфери у кримінальних справах [2].

Психологічним особливостям та проблемним аспектам допиту неповнолітніх приділялась значна увага. У своїх працях дане питання досліджували такі науковці, як В. В. Бедь [3], В. Ю. Шепітько [4], Л. П. Коваленко [5], Т. В. Шмиголь [6] та багато інших.

Мета дослідження. Узагальнення практичних аспектів, що стосуються проведення судово-психологічних експертиз під час аналізу відеозаписів слідчих дій за участю неповнолітніх потерпілих або свідків з метою максимального результату та якості встановлення дійсної інформації.

Викладення основного матеріалу. Відеофіксація слідчих дій дозволяє експерту-психологу відтворити хід та зміст слідчої дії, зафіксувати невербальні реакції допитуваного неповнолітнього при відповідях на поставлені до нього запитання, які мають значення для розслідування, його міміку, ритм та переконливість мови, реакції, положення кінцівок у просторі, чим досягається максимальний результат та якість встановлення дійсної інформації.

Окремо слід визначити, що саме висновок судового експерта-психолога за відеозаписом проведення слідчої дії за участю неповнолітнього є аргументацією, що у випадку встановлення подальшої зміни показань потерпілого або часткової (повної) відмови від наданих попередніх свідчень — можна дійти категоричних висновків, що надання окремих свідчень здійснюється під впливом інших учасників процесу або сторонніх осіб, з метою уникнення відповідальності за участь у скоєнні правопорушення.

Однак у разі виникнення таких додаткових обставин здійснення дослідження набуває ще більшої аргументації при формуванні доказової бази та розкриття повного змісту досліджуваного злочину, де висновок формується за встановленням причин, що призвели до змін показань, з урахуванням змін в емоційному стані неповнолітнього та його опису, а також встановлення наявних причин його виникнення.

У таких випадках комплексний аналіз показань здійснюється шляхом проведення порівняльного аналізу інформативно-сислового

змісту отриманої інформації під час відеофіксації, а саме проводиться аудіо візуальна діагностика психічного стану особистості та визначення особливостей мовної продукції об'єкта дослідження. Важливим доповненням до візуальної діагностики психічного стану є дослідження особливостей мовної продукції об'єкта експертного дослідження. Доведено, що від особистісних особливостей людини та під впливом змін психічного стану динамічно змінюються соноричні, просодичні та семантичні характеристики мовлення. Така сполучена аудіовізуальна діагностика дозволяє на відстані і без втручання в діяльність точно визначити психічний стан людини на момент спостереження і навіть деякі стійкі особливості психіки та особистості в цілому [7].

За практичним обґрунтуванням сформовані основні психологічні ознаки, за якими свідчення, надані неповнолітніми в ході відеозапису повторних слідчих дій, вважаються зміненими та такими, що не відповідають дійсності:

- якщо додаткові показання характеризуються своєю стрункістю та несуперечністю розповіді про особисту значущу ситуацію. У такому випадку звертається увага в першу чергу на відповідність наданої інформації щодо переживання наявних емоцій. Потерпілі від злочину, як правило, перебувають у важкому психічному стані, тому при повторному уявному зануренні в ситуації відтворення психотравмуючих подій відчувають з такою самою емоційною силою, що неможливо приховати при наданні змінених показань та стверджень іншого характеру;
- відмінність у початкових та наступних показаннях допитуваного неповнолітнього, збільшення кількості (що пригадалися) деталей;
- багаторазові зміни допитуваним своїх показань, навіть якщо їм наводяться переконливі пояснення причин цього;
- наявності протиріч між відомостями, що надходять від допитуваного неповнолітнього, та інформацією яка наявна в матеріалах кримінального провадження;
- відгородження себе від місця подій – «я не бачив, я нічого не чув», може стверджувати, що при наданні первинних показань «йому так здалося» або «я помилився», вказувати на позицію «стороннього спостерігача»;
- повідомлення допитуваного неповнолітнього є стереотипними, «застиглими» та повторюються в одних і тих самих виразах та словах, події викладаються в одній і тій же послідовності: у такому випадку чітко демонструє навченість показанням, повтори здійснює з метою переконати в наданих ним повідомленнях, щоб не було сумнівів у його словах;
- допитуваний неповнолітній через вікові поведінкові особливості, через певні характерологічні особливості (тип темпераменту)

та несформованість у висловлюванні своєї сталої позиції в тій чи іншій ситуації, перебування під впливом значущих для нього дорослих, їх запевнень в тому, що у разі виконання всіх умов підліток в якості заохочення отримує матеріальні блага, – неспроможний відповіді на додаткові та уточнюючі питання, поставлені уповноваженою особою в ході проведення допиту. І, як результат, збивається у своїх показаннях, оскільки не був готовий до такого ходу подій, довго обмірковує відповіді на питання, що стосуються значущих деталей у досліджуваній ситуації, емоційних реакцій, тоді як про інше ініціативно розповідає швидко та без зупинок;

- демонструє незнання фактів, з якими, за його первинними свідченнями, він був знайомий: обстановка на місці події, окремі учасники дії у досліджуваній ситуації;
- у повідомленнях зустрічаються невластиві для його віку слова та терміни, які зазвичай не використовуює в побуті.

Відзначається, що вищезазначені психологічні ознаки розглядаються тільки в комплексі із невербальними проявами, які демонструє учасник слідчої дії, що фіксується відеозаписом та в об'єднанні з чим набуває ефективності у визначенні стійких закономірностей при наданні остаточного висновку про достовірність показань, наданих у ході проведення відеофіксації слідчої дії.

Для оцінки ефективності визначених ознак доречним буде навести приклади рішень судово-психологічної експертизи за відеоматеріалами слідчих дій у справі здійснення правопорушення проти неповнолітнього, а саме за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України [8] (результати проведення дослідження відеозапису фіксації допиту за участю неповнолітнього потерпілого при наданні ним первинних свідчень та повторний допит за його участю в залі суду):

«Із постанови слідчого стало відомо, що громадянин (П.І.Б., далі – підозрюваний) вчиняв розпусні дії відносно неповнолітнього гр. (П.І.Б., далі – потерпілий), а саме торкався статевих органів.

В якості неповнолітнього потерпілого із застосуванням відеофіксації в присутності матері та психолога був допитаний потерпілий, який показав, що співмешканець матері вчиняв розпусні дії відносно нього, також вказав, що саме ці дії підозрюваний вчиняв з (зазначається дата) кожного дня, під час допиту було встановлено про вчинений злочин відносно нього.

Неповнолітній потерпілий у присутності законного представника та психолога добровільно надавав показання, перебуваючи окремо від підозрюваного».

Під час аналізу відеозапису допиту встановлені психологічні характеристики процесу комунікації потерпілого: *«Упродовж всього часу*

проведення допиту психоемоційний стан неповнолітнього допитуваного визначається як пригнічений та такий, в якому зазвичай перебувають жертви насилля: при відтворенні у пам'яті подій, а саме дій насильницького характеру по відношенню до себе зі сторони чоловіка, який підозрюється у справі, неповнолітній переживає з такою ж емоційною силою, яку вже переживав, що підтверджує його зовнішня невербальна поведінка, яка спостерігалась під час аналізу відеозапису допиту. Переживання ситуації супроводжувалось напруженням м'язів обличчя, тремтінням рук та нервовим перебиранням пальцями рук предмету, зниження тембру голосу через стрес, замикання в собі, розпач та стримування емоцій – короткі паузи у мові при наданні свідчень та потреба в стимулюючих питаннях, що відзначається в спілкуванні із присутніми та безпосередньо з психологом, та які толерантно, не наносячи травмування психіці неповнолітнього, допомогли поставленими питаннями до нього розкрити зміст та спрямованість протиправних дій підозрюваної особи відносного допитуваного потерпілого.

Під час аналізу відеозапису експертом виявлено змістовні фрагменти вербальної та невербальної характеристики комунікативної діяльності потерпілого, які вказують на щирість його показань (окремий опис).

Надані свідчення, за психологічною оцінкою, з ознаками достовірності: обсягу мовної продукції достатньо для розкриття змісту юридично значущої ситуації та її опису, показання реалістичні та наглядні. Головні елементи висловлювань неповнолітнього потерпілого відповідають та не суперечать рухам та емоціям, які він переживає. Схильності до фантазування та заповнення прогалин пам'яті образами уяви за потерпілим протягом всього допиту за його участю не спостерігаються».

Таким чином, комплексний аналіз відеозапису допиту дозволив експерту-психологу дійти наступних висновків, що дозволило віднести їх до комплексу доказів у розслідуванні злочину:

«За матеріалами відеозапису допиту за участю неповнолітнього потерпілого задана певна кількість відкритих питань, що не мають активного випереджувального характеру, виключають несаможиттєвість відповідей та стимулюють до змістовного розширення його повідомлень у відповідності з психологічною специфікою спілкування. Альтернативні питання за своїм змістом є уточнюючими, логічно та послідовно сформульовані та не мали впливового характеру на процес реконструкції подій, а навпаки допомогли наблизитись до уточнюючого процесу реконструкцій подій. Комунікативна технологія допиту є психологічно узгодженою: стимулює активність комунікативної діяльності та не має ознак тиску на малолітнього. Дій примусового характеру до дачі свідчень: погроз, залякувань, образ, змістовних текстових підказок для відповідей, навідних запитань, дій, що упереджують дії опитуваної особи, — з боку особи, що здійснювала допит, та присутніх осіб у ході проведення не фіксується.

Інформація, яка виявлена під час перегляду наданого відеозапису допиту неповнолітнього потерпілого, вказує на психологічну достовірність його показань. При цьому він демонструє афективні переживання, які відчував в момент здійснення відносно нього дій сексуально-го характеру зі сторони особи, яку ідентифікує як вітчима та дії якого стали психотравмувальними для дитячої психіки, що відображалось у зберіганні напруги, страху, почуття приниження, патологічним фіксуванням на спогадах про психотравмуючу ситуацію через заглиблення у себе, замкненість, ізоляцію, фобії та почуття незахищеності та ураження гідності».

При повторному допиті неповнолітнього потерпілого в залі суду здійснювався безперервний відеозапис, який був наданий на дослідження та стосовно якого проведено комплексне дослідження, результати якого привели експерта-психолога до наступних висновків:

«Із постанови слідчого про призначення судової психологічної експертизи за відеоматеріалами слідчих дій стало відомо, що в якості потерпілого із застосуванням відеофіксації у присутності матері та психолога під час досудового розслідування в судовому засіданні був допитаний неповнолітній, який змінив первинні показання та вказав, що відносно нього вітчим протиправних дій не вчиняв.

У ході складання базової лінії поведінки неповнолітнього (фонового стану) приділялася увага його загальному стану. Базова модель поведінки допитуваного встановлювалася у відеосегментах, пов'язаних з обговоренням питань, які не становлять для нього труднощів. Наприклад, де і з ким проживає, в якому класі навчається.

Звернення уваги на відхилення від базового типу поведінки потерпілого, а також зміну його мовного стилю викладення інформації, у тому числі поява в мові більшої кількості пауз, що оцінювались тільки в контексті «цілісної моделі поведінки», здійснювалось саме на моментах, коли «нейтральна зона» розмови перейшла до основної теми опитування неповнолітнього. Під час з'ясування значущих питань за потерпілим спостерігалась зміна в його поведінці, він відчував почуття тривоги, розгубленості, пригніченості і перебував у стані психологічної напруги (стресу).

Психологічні характеристики процесу комунікації неповнолітнього потерпілого під час проведення допиту – під час спілкування, були виявлені такі особливості поведінки та емоційного стану неповнолітнього: пасивний стиль спілкування, не схильний до співпраці, емоційний фон напружений, інтелектуальні процеси і когнітивні функції не порушені — добре розуміє про що йдеться, які питання дає нього ставлять, увага не розсіяна, зосереджена. Проте пояснення надає за навідними питаннями та такими, в яких є варіанти відповіді (несамостійність викладення інформації, про яку запитують). Крім того, виявлені ознаки, обмовки, порушення логічної структури викладеної інформації, яка вказує на те, що потерпілий надає показання з чужих слів. Вимушений

стиль спілкування, короткі відповіді з великими паузами перед їх наданням або взагалі замовчує питання, свідчать про те, що потерпілий відповідає не щиро на наступні питання, які ставились йому уповноваженими особами або взагалі не хоче надавати відповідь (надається повний зміст питань та відповідей малолітнього для розуміння аргументації висновків, до яких дійшов експерт-психолог):

«Які з ним у тебе відносини, дружні чи не долюблюєш?». Відповідь неповнолітнього через затяжну паузу, далі викрикує (розсерджений): «Дружні!». Ознаки несамостійної відповіді через варіанти, які містяться у запитанні до нього. «Чи ображає тебе?». Відповідь неповнолітнього через затяжну паузу з підвищеним тембром голосу: «Ні!». Ознаки травмизації та повернення переживань, які довелось відчувати. «Чи було таке, щоб він тебе обнімав?». Неповнолітній не надає відповіді — як ймовірна ознака протесту проти ймовірного впливу на надання ним певних, попередньо заготовлених, погоджених, як треба свідчити, відповідей та переживання ним травмуючої ситуації з поверненням до ситуації, яку довелось пережити. «Можливо руки свої кудись сунув? Було таке?». Неповнолітній після тривалої паузи, голосно говорить: «Ні!». «Якось хватав, руки свої сунув під одяг? Було таке?». Неповнолітній після тривалої паузи, з підвищеним тембром голосу відповідає: «Ні!». «Він тобі не сунув руки в штани?». Неповнолітній не надає відповіді.

Фіксування ознак заздалегідь заготовленої відповіді, коли уповноважена особа присутня на допиті, намагається з'ясувати, в якій місцевості перебував потерпілий у момент, коли підозрювана особа здійснювала дії насильницького характеру відносно нього за первинними показами неповнолітнього: «Чи там є кущі як іти по дорозі?». Відповідь малолітнього через паузу: «Не помню». Коли допитувана особа уникає відповідати, свідчити правдиво, у такому випадку демонструє провали у пам'яті, тобто не хоче коментувати подію. Після слів «Я не помню», допитуваний швидко без мовних пауз та з переключенням уваги присутніх на іншу тему розмови починає відповідати без зупинок та з ознаками заздалегідь заготовленої відповіді: «Мене підговорила кума, сказала, що купити телефон». Проте допускається обмовок, коли вимушено говорить (паузи у мові, короткі відповіді), що з хрещеною, кумою не спілкуються давно. На що реагує уповноважена особа, присутня на допиті, і задає зустрічне питання: «З хрещеною не спілкуєтесь, то як же вона тебе підговорила?». Неповнолітній не відповідає.

Експертному дослідженню підлягала поведінка матері допитуваного неповнолітнього, яка виявила бажання прокоментувати подію, та з обвинувачуваною позиції до куми, хрещеної – почала надавати пояснення подіям, про які повинен був повідомити її допитуваний син самостійно, але з його поведінки стає зрозумілим, що він не бажає цього робити (не відповідає на частину головних питань, або надає короткі відповіді, за якими неможливо по отриманих інформаційних блоках встановити хронологію та обставини події). І, як результат, мати

намагалась виправити ситуацію щодо стверджень про примушення хрещеною надати неправдиві свідчення за винагороду задля ймовірного вигороджування підозрюваної особи, що він ніяких дій стосовно її сина не робив. За аналізом вербальної поведінки матері, експерт приходить до вірогідних висновків, що мати малолітнього, має відповідні особисті мотиви, нехтуючи при цьому незадовільним психоемоційним станом своєї дитини, яка потерпає від насильства від особи, яку вона намагається виправдати різними способами, у тому числі спонукає свою дитину як змінити показання, відмовитись від попередніх».

У своїх висновках експертом-психологом використовувався наведений вище перелік основних психологічних ознак, за якими свідчення, надані неповнолітнім в ході відеозапису повторних слідчих дій, вважаються зміненими та такими, що не відповідають дійсності, що дозволило одночасно оцінити кількісно-змістовну та якісну частини відеозапису допиту і здійснити його оцінку: «Інформація, яка виявлена під час перегляду наданого відеозапису допиту потерпілого, вказує на психологічну недостовірність його показань та ознаки заготовленої відповіді (наказування, навченості), що проявилися у принциповій розбіжності між попередніми та показаннями, які неповнолітній надавав у судовому засіданні; внутрішня суперечливість показань та суттєва їх зміна з моменту останнього допиту, поява нових деталей, так би мовити «прикрашення показань», наприклад, про «дружні стосунки» між потерпілим та підозрюваною особою; надто узагальнений характер інформації, що повідомляється, відсутність конкретних деталей, неповнолітній приховує власні переживання та не проговорює оціночні характеристики; навченість, схематизм, застигла форма свідчень; вірогідний вплив на надання показань потерпілим зі сторони присутньої особи (матері)».

Окремо від наведених ознак, до повного визначення достовірності (недостовірності) наданої інформації в ході проведення повторної слідчої дії, необхідно враховувати вікові особливості психіки дітей різних вікових періодів, до складу яких входять: схильність до фантазування та довіра до авторитету; наслідування дорослих, неспроможність через свій вік правильно сприймати вчинки людей [9], тому є випадки, коли діти схвалюють незаконні та аморальні дії дорослих. Часто діти сприймають багато явищ неповно і неточно. Разом з тим вони іноді запам'ятовують такі деталі, на які дорослі не звертають уваги. При допиті не можна забувати і про так звану ремінісценцію відкладеному у часі відтворення сприйнятого. У зв'язку з цим при повторному допиті діти можуть згадати та відтворити інформацію, про яку не йшлося на первинному допиті.

Висновки. Таким чином, на основі практичного досвіду з використанням ознак, які визначаються, а також з метою оптимальної та змістовної систематизації критеріїв психологічної експертної оцінки достовірності (недостовірності) інформації, в частині психологічного дослідження відеозаписів повторних слідчих дій, проведених за участю

неповнолітніх свідків або потерпілих за умов зміни своїх первинних показань, з дотриманням всіх визначених законодавством вимог — висновки судового експерта-психолога необхідно розглядати як доказову складову у доведенні винуватості суб'єкта злочину.

Перелік посилань

References

1. Конвенція ООН про права дитини. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/convention-full> (дата звернення: 10.02.2024).
 2. Права дитини в кримінальному процесі. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files> (дата звернення: 11.02.2024).
 3. Бедь В. В. Юридична психологія. 2004.
 4. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник. 3-є вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2019.
 5. Коваленко Л. П. Тактико-психологічні аспекти допиту в суді неповнолітнього свідка у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4.
 6. Шмиголь Т. В. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми. *Підприємство, господарство і право*. 2007. № 8.
 7. Морозов О. М. Патопсихологічний аналіз особистості в правоохоронній практиці : монографія. Київ : Алерта, 2023.
 8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.02.2024).
 9. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012.
- UN Convention on the Rights of the Child. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/convention-full> (access date: 10.02.2024) [in Ukrainian].
- Children's rights in criminal proceedings. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files> (access date: 11.02.2024) [in Ukrainian].
- Bade, V. V. (2004). Legal psychology [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O. (2019). Legal psychology : textbook. 3rd ed., revision. and added Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
- Kovalenko, L. P. (2017). Tactical and psychological aspects of the interrogation of a minor witness in criminal proceedings. *Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*. No. 4 [in Ukrainian].
- Shmygol, T. V. (2007). Peculiarities of interrogation tactics in the investigation of crimes committed by minors. *Enterprise, economy and law*. No. 8 [in Ukrainian].
- Morozov, O. M. (2023). Pathopsychological analysis of personality in law enforcement practice : monograph. Kyiv : Alerta [in Ukrainian].
- Criminal Procedure Code of Ukraine dated 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (access date: 02.14.2024) [in Ukrainian].
- Dutkevich, T. V. (2012). Child psychology. Education manual. Kiyv : Center of Educational Literature [in Ukrainian].

Certain aspects of expert psychological examination of video recordings of repeated investigative actions carried out with the participation of a juvenile victim or witness under the conditions of changing their initial testimony

T. Litvinova

The article is devoted to the consideration of the main evaluation criteria and psychological signs of determining the unreliability of information in the conditions of changing the previous testimony of a minor victim or witness in the case of a video recording of an investigative action with his participation. An example of a comparative analysis of the informational and semantic content of the testimony of the interrogated minor victim during the initial interview and during repeated explanations at the court hearing, where the minor victim changed his testimony, is given. On the basis of practical experience, the optimal criteria for psychological expert evaluation of the reliability (unreliability) of information, in the part of psychological research of video recordings of repeated investigative actions conducted with the participation of minors under the conditions of changing their initial exposures, have been determined.

Keywords: video recording of investigative actions; minor; additional interrogation; unreliable testimony; change of previous testimony.

⇒ Літвінова, Т. Р. (2024). Окремі аспекти експертного психологічного дослідження відеозаписів повторних слідчих дій, проведених за участю неповнолітніх потерпілих або свідків за умов зміни своїх первинних показань. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 69. С. 690—699. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.61.